

A történelemnek nincs vége

Bódi Ferenc

A jezrébeli Nábótnak egy szőlője volt Jezréelben, Akhábnak, Samaria királynának a háza mellett. És szóla Akháb Nábótnak, mondván: Add nékem a te szőlődet, hogy legyen veteményes kertem; mert közel van az én házamhoz, és néked érte jobb szőlőt adok annál, vagy ha néked tetszik, pénzüll adom meg az árát. S felelé Nábót Akhábnak: Isten őrizzen, hogy néked adjam az én atyámtól maradt örökséget.

Királyok I. 21: 1-3

A kelet-közép európai térség majd mind egyik államának sikerült lezárnia történelmét és elkezdenie a jelenét. Tették ezt anélkül, hogy bármilyen rémületes dolog bekövetkezett volna, amitől féltették Magyarországot mindazok a politikai erők, amelyek a folytonosságot hangsúlyozták az új társadalompolitikai berendezkedéssel szemben.

Csehszlovákia kettévált, a két ország történelmileg rövid közös útját befejezte, a csehek és szlovákok társadalmilag, gazdaságilag és politikailag két úton haladnak tovább. Prága lényegében ekkor nyerte el függetlenségét Kelettől, és erőteljesebben nyugatosodhat, megtalálva ezzel önnön ezeréves államiságának gyökereit. **Szlovákia** „Ciril és Metod szellemi öröksége és Nagymarovia történelmi üzenete értelmé-

ben”¹ kilépett a konföderációból. Nyugati integráció részeként a pánszláv hagyományőrző kör aktív tagjaként trójai faló módjára építi üzletileg gyümölcsöző orosz kapcsolatait az euró zónában.

Lengyelország hosszú függetlenségi harcát befejezhette és integer módon az európai integráció egyik legfüggetlenebb államává fejlődött, járva a maga útját, többször módosítva választási és igazgatási rendszerét, ezzel lezárva a **Wojciech Jaruzelski – Lech Wałęsa** korszakot. Lengyelország a kerekasztal-tárgyalások kompromisszumaira építve 1992-ben egy úgynevezett „kis alkotmányt” fogadott el, amely 1997-ig volt csak életben, mivel a lengyelek új, népszavazással szentesített alkotmányt hoztak, amelyet s ez lényegében lezárta a történelmüket. (Szokolay –Tálas 2002)

¹ Az önálló Szlovák Köztársaság 1992. szeptember 1-én elfogadott alkotmányának preambulumból idézve.

A balti államok hosszú, félévszázados történelmi korszakukat zárhatták le és elkezdhatték útjukat a skandináv államok szorgalmas, építkező és szolidáris családjához. **Litvánia**, de különösen **Lettország és Észtország** számára a múlt lezárását az oroszokhoz fűződő viszony rendezése jelentette, amelyet lényegében az unióhoz való kapcsolódásukkal sajátosan zártak el – nincs még egy olyan EU ország, ahol ilyen sokan élneek szavazati jog nélkül pusztán származás alapján.

Jugoszlávia utódállamai közül **Szlovénia** az euró-övezetbe lépett, s a volt keleti tömb legfejlettebb államává vált két évtized alatt. **Horvátország** véres háborúban született meg, határainak épségét csak így tudta megőrizni. Az első alkotmányát és ezzel összefüggésben választási rendszerét nyugati (francia) mintából adaptálta. A függetlenséget megtestesítő államfő, **Franjo Tudjman** halála után a horvátok egy saját politikai fejlődésükből kikerült alkotmányt, választási rendszert és igazgatást, lényegében egy új államot szerveztek meg.

A világ körülöttünk sokat változott, föderációk bomlottak fel, új állami berendezkedések fejlődtek ki, s ezzel összefüggésben az állam és állampolgárok viszonyrendszere formálódott át. A történelem lezárult Kelet-közép-Európa régiójában, kivéve Magyarországot, ahol a történelem nem ért véget, mert az 1989-es kompromisszumokon félve ül a változtatni nem tudó, változást elviselni nem képes politikai osztály, amely nem keresi önnön múltjára építhető jövőjét, ragaszkodik egy bomló kor széthullott ereklyéihez; az 1949-es alkotmányhoz, a mindebbe fércelt önkormányzati és választójogi törvényhez, s az erre felépülő egyre élethetlenebb

igazgatási és kormányzati rendszerhez. Az elmulasztott jövő az egész országot nyomasztja, de mint minden szövetben az elégtelen működés a periferiákon elhelyezkedő sejteket kezdi ki, így először az ország periférikus területei kerültek agóniába.

Magyarországon a rendszerváltás lényegében csak a nagyvárosok önkormányzati testületeiben és ideig-óráig a parlament patkójában ment végbe. Ez a transzformáció, szinte csak karcolva a felszín egyes elemeit, nem hatolt le a rendszer gyökérzetéhez. Nem rendezte át annak éltető kapilláriáit: a falvakat, a vidéket, a termelőszférát (opozsféra), nem teremtett új és produktív rendet. A demokrácia a vidéki Magyarországon lényegében csak annyit nyitott meg a vidék helyi társadalmi számára, hogy elmehettek szavazni azokra a pártokra, illetve pártok képviselőire, akiket az országos pártpolitika följük rendelt. A vidéki társadalmak érdektelensége megmutatkozott a távolmaradó tömegekben, akik nem mentek el az országgyűlési választásokra, még akkor sem, amikor az országos részvételi átlag már-már az európai (EU15) átlagot alulról megközelítette.²

Az érdektelenség okaként az elemzők gyakran a „csendes kampányokat” nevezték meg, mintha a választási harcok hevesége lenne az egyetlen tényezője a választási részvételnek. A politika-szociológia nem csak a kampányok technikáiban és azok kiterjedtségben keresi az okát a választási részvételnek, minekutána a részvétel nem úgy működik, mint a pavlovi reflex. A választói aktivitásnak ugyanis számos oka és összetevője van. A részvételi hajlandóság egy társadalom egy csoportjának földrajzilag is körülhatárol-

² Szerencsére vannak üdítő kivételek, olyan tájgazák, ahol a nagy- és helyi politika **Karácsonyi** mellérendelő szerkezetben nem csak megfér egymás mellett, de táplálja is egymást.

ható lokalitásának, azaz a helyi társadalomnak lényeges ismérve is lehet. A választói magatartás összefügg számos társadalmi tényezővel: vallásosság, nem, kor, jövedelem, iskolázottság stb., és kifejezi az adott kor politikához, társadalomhoz fűződő viszonyát (amennyiben a választás intézménye nyitott rendszerű (közvetlen és nem kizáró), szabadakaratton alapszik, azaz nem kötelező. Az alábbiakban röviden áttekintjük a választási aktivitást befolyásoló szocio-politikai tényezőket, amelyek vélhetően meghatározzák azt.

Az egyik összetevő a „civic duty”, (Milbrath 1981: 201) azaz **polgári kötelesség**, amely abból az archaikus, demokratikus kultúrából ered, amelyet a modern kor óta az ógörög demokratikus hagyományokból eredeztetünk. **Arisztotelész** Politikájában a legférfiasabb (most úgy mondanánk: legemberibb) foglalatosságának a közügyekkel való törődést tartotta, amelynek homlokterében a közjó szolgálata állott. Legalábbis abban a törékeny egyensúlyi helyzetben, amelyet politeianak hívtak a görögök. A klasszikus görög kultúra szintetizálója tizenkét politikai rendszer egyik alfajában, a kormányzás kiválasztó rendszer középpontjába, a választást állította. Pontosabban arra a kérdésre kereste a választ; elsősorban, hogy kik töltik be a hivatalokat, másodsorban, hogy kik közül, harmadrészt miképpen? Az Egyesült Államokban a mai napig a hivatalok jelentős részét választás útján töltik be. Ennek okán a hivatal vezetőinek megválasztása a közügyek iránti legmélyebb polgári kötelesség, és igen-igen nagy szegény ettől távol maradni; a presbitérium, az iskolaszék, a tűzoltóparancsnok, a serif megválasztása ennek megfelelően a demokrácia alapintézménye ott. Az ógörögök a hivatalok felállítására számos elvet ismertek és módszert gyakoroltak. Az egyik elv – amely egy értékskálán az

egyik végtel lehetett –, amikor kevesek közül az egész, vagy az egész közül kevesek választhattak, akkor azt oligarchiának hívták. A másik elv szerinti kiválasztást, amelyben az egész polgárság köréből, vagy annak részéből valamennyien választhattak (vagy sorsoltak), politeianak nevezték (Arisztotelész 1984: 207). Azokat, akik a kiválasztásban rész vettek, politikusoknak, azaz közügyeket gyakorlóknak hívták, s mindazokat, akik a politikus életet nem gyakorolták, mert olyannyira csak önmagukra vonatkoztattak, hogy más emberek élete és a társadalom egésze nem érdekelte őket, a közönyösöket idiótáknak nevezték. (Rorh 2001: 66)

A politikatudomány a választási részvételt befolyásoló tényezők között említi a **cselekvő hazafiság** tényezőjét: „patriotic acts” (Powell 1986; Milbrath 1968). A magas részvétel különösen olyan országokban kiugró, amelyek a függetlenségüket nemrég szerezték meg, vagy korábban sok áldozatot hoztak annak megőrzéséért. Jó példák erre a háborút megszenvedett Nyugat-Európa országai, ahol az 1950-es években ötből négy polgár elment szavazni (Borg 1995: 441). Az európai országok sorában a háború utáni évek választási szokásaira erőteljesen hatott az a tény is, hogy két népes országban (Olaszország, Franciaország) ekkor kaptak szavazati jogot a nők. A háborútól időben távolodva, a jólét és biztonság évtizedeiben a választási aktivitás erőteljesen mérséklődött. A welfare state rendszere mintha elaltatta volna a politikát, a hatvanas évek lázadó világa is elidegenítette a fiatalokat az öröklött szabadságtól. A választási részvétel 75%-ra mérséklődött, a választási aktivitás a 80-as évek végére tovább csökkent, különösen erőteljes volt a visszaesés a németeknél (77,8%) és a franciáknál (65,7%).

A nemzetközi politológia természetesen nem hagyja figyelmen kívül az egyik,

Választási részvétel a parlamenti és az önkormányzati választásokon Magyarországon

Választási részvétel	1990	1994	1998	2002	2006
Parlamenti	64,99	68,92	56,26	70,53	67,90
Önkormányzati	50,95 ³ 33,09 ⁴	43,44	45,66	51,11	53,52

Forrás: OVI adataiból számolta Bódi Máttyás

talán legfontosabb faktort, a politikára hatás, **befolyásolás** célját sem (Verba, Nie, Kim 1978), hiszen mivére is mennénk el szavazni, ha nem azért, hogy politizáljunk. Ezen a ponton érdemes arról is megemlékezni, milyen erővel befolyásolhatják a választók a megválasztottak, illetve jelöltek hivatal betöltésének esélyét. Az európai választók ebből a szempontból racionálisak és következetesek, hiszen hasonlóan az Egyesült Államokban élőkhez, a helyi ügyek s az ebben megnyilvánuló választás mindig nagyobb közérdeklődést vált ki, mint a regionális és állami szintű politika, és különösen megelőzi az Európai Unió (vagy szövetségi) ügyeket érintő választási részvételt. **A magyar választó furcsa módon a helyi ügyekben restebb, ott ahol a befolyás mértéke a kormányzásra nagyobb, azaz helyi érdekekben kisebb eséllyel megy el szavazni, mint az országos ügyekben.** Teszi ezt annak ellenére, hogy a parlamenti választáson voksa jóval kisebb súllyal nyom a latba, mint helyben, ahol egy kisvárosi mandátumot, két-háromszáz szavazatból meg lehet nyerni, elmentésben egy parlamenti mandátummal, ahol ennek legalább negyvenszerese kell, azaz a kormányzat befolyásoló ereje is annyival tér el a helyi érdek javára. Nem beszélve arról a tényezőről, hogy a helyi man-

dátumot kapott szereplőt, illetve annak politikáját közvetlenebből lehet megfigyelni és számon kérni. **A helyi önkormányzati választásokon a legmagasabb részvétel eddig nem haladta meg a legalacsonyabb országgyűlési választási részvétel arányát.**

A magyarázatok sokszor abban kimerültek, hogy a választók a választás évében a tavaszi parlamenti választásokon kifáradtak és őszre már a politikától csömörlötten nem mennek el szavazni. Az okok minden bizonnyal ettől mélyebbek és többretegűek. Induljunk ki abból a sejtésből, hogy a választási aktivitást, az legyen helyi vagy országos szintű, három dolog alapvetően determinálja:

- Először a **hazafiság és szabadság élménye**. Ez különösen egy függetlennedett és felszabadult ország lakóinak komoly szavazást aktiváló faktora.
- Másodsorban a **polgári kötelességtudat**, amely a cselekvő politika klasszikus eleme, amely az urnákhoz viszi kötelességtudatból a polgárokat.
- Harmadsorban kormányzást befolyásoló szándék a **hit**, amely a nyugati demokráciákban racionálisan a helyi, nagyobb esélyhányados melletti politika-befolyásolásra inkább ösztönöz, mint az állami és/vagy szövetségi ügyeket érintő politika.

³ Kislistás, 10000 főnél kisebb lélekszámú települések

⁴ 10000 főnél nagyobb népességű települések. Forrás: Bóhm Antal – Szoboszlai György [1992]: Önkormányzati választások 1990. MTA PTI.

A függetlenedett Szlovéniában az első parlamenti választáson a választásra jogosultak 85,6%-a megjelent, Litvániában ez az arány 71,7% a Cseh Köztársaságban 76,4%, Bulgáriában 83,9% volt. Az egész kelet-közép európai államcsoporton belül csak a lengyelek a választási aktivitása volt gyengébb a magyarokénál. Magyarországon 1990-ben az állampolgárok több mint egyharmada egyáltalán nem élte át a felszabadulás pillanatát? **Minden bizonynyal az egész ország számára a rendszer-váltás nem jelentett igazi nyitányt, megújulást, tavaszt, amely sokakat elvitt volna az urnákhoz, hogy ezzel is kifejezzék az új rend melletti hitüket, akarataikat. Ez különösen így volt a vidék Magyarországon.** A választási részvétel az országos átlag alatt maradt az alföldi településeken és a Balatontól délre eső vidéki tájakon. A „hazafisági faktor” egyedül a Balatontól északra elhelyezkedő megyékben és Budapesten jelentkezett. Amennyiben pedig az eddigi valamennyi részvételt számításba vesszük, akkor az eltérő részvételi arányok abszolút értéke mellett, az állandó relatív különbség is megállapítható attól függően, hogy az adott év átlagos választási részvételi arányától mennyire tértek el a települések. Így szinte általánosítható, hogy **a passzív Alföld mellett egy aktívabb Észak-Dunántúl, főváros és Észak-Magyarország képe rajzolódik ki elénk, közel két évtizeden keresztül.** A „polgári kötelességtudat” tényezője sem érinthette meg az ország egészét, bár az ország polgárosodottabbnak tekintett régiója a Kisalföld és Észak-Dunántúl léptékekkel nagyobb választási aktivitást mutatott. E térségekben legalább egyszerez-kétszer, de gyakorta három-öt ízben az országos átlagot meghaladta az ott elhelyezkedő települések lakosainak a választási aktivitása.

A kormányzatbefolyásolás mint választási aktivitást meghatározó tényező

sem olyan mint Nyugat Európában, mivel a „racionális választóval” ellentétben a magyar választó különösen irracionális. Magyarországon a helyi ügyeket érintő önkormányzati választásokra kevesebben mennek szavazni. Ahol az országos átlag felett el is mennek szavazni, azok is inkább apró- és kisfalvak, ahol nincs igazán a helyi autoritás kiválasztásának tétje, mert gyakorta csak egy jelölt indul egy mandátumért.

A vidéki helyi társadalmakban, különösen a városoktól távol eső nem urbanizált életvilágokban, ahol a foglalkoztatottság alig érte el a húsz százalékot, az adófizetők aránya nem közelítette meg a tíz százalékot. Az inaktív keresők aránya viszont a negyven százalékot meghaladta, vagyis **az aktív korú népesség túlnyomó többsége a helyi autoritás jóindulatától függően jutott minimál jövedelemhez; ebből következőképp a helyi hatalomtól függő egzisztenciák tömegei nem alkothatták a helyi politikai kontrollt, a helyi társadalom nem ellenőrizhette a helyi hatalmat (Bódi 2009).**

A helyi társadalom életminősége, illetve a helyi szolgáltatások léte és minősége nagymértékben, vagy teljesen a helyi elit jóindulatától, illetve felvilágosodottságától függött. Szociális függőségben éltek azok a falusi társadalmak is, amelyekben az egyéni és a családi élethez szükséges jövedelmet, illetve szolgáltatásokat és forrásokat a helyi politika szereplői biztosították segélyekkel, közmunkával és más úton a helyben élő aktív korú népesség többsége számára (Bódi 2005).

A helyi autonómiák működését, a helyi önkormányzati választásokat csak az említett társadalmi tényezők figyelembe vételével, valamint a fentebb érintett szociális deficit ismeretében érdemes vizsgálni. A tízezer főnél kisebb lélekszámú településeken a fenti okok miatt nem az erős je-

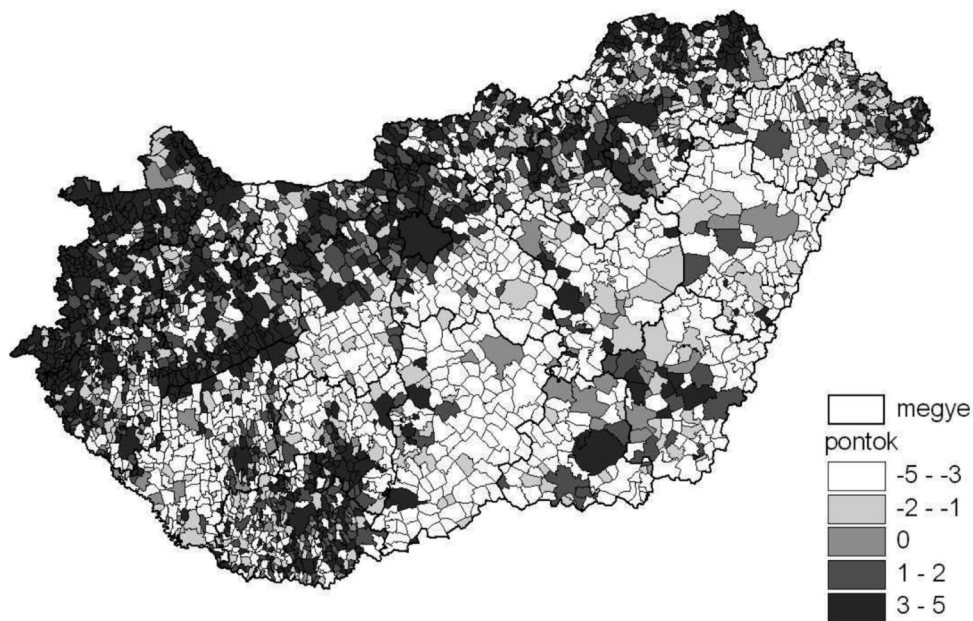
lő szervezeti háttér (pártok, civil szervezetek) megléte dominált, hanem elsősorban a potens személyiségek. A községi- és kisvárosi testületekben ezért kerültek főleg a helyi munkaadók (vállalkozók, intézményvezetők), viszonylag nagyobb gazdasági befolyással rendelkező személyek, valamint olyan családok „família páterei”, akik népesebb rokonsággal és kiterjedt másodlagos társadalmi kapcsolatokkal rendelkeztek (ügyeket elintézni tudó kijáró személyek) vagy legalább is ennek hírében álltak.

A vidéki Magyarország többségében a községi önkormányzatok testülete inkább vált a helyi elit exkluzív intézményévé s lett egy szűkebb patríciusi csoport érdekhordozója, mint a szélesebb helyi társadalom fóruma. Miután a helyi társadalom érdekeinek artikulációját más szervezet nem tudta felvállalni (érdekhordozó helyi társadalmi szervezetek hiánya

a falvakban) ezért a közgyűlések szinte fellebbezhetetlen döntési csúcsai lettek a helyi társadalomnak. (Bódi 2006)

A falvak, különösen a kis lélekszámú falvak nagyobb választási aktivitása nem a közügyekben való nagyobb társadalmi részvételtől árulkodik, hanem egyszerűen a falusi szegénység terméke. Vidéken egyszerűen azért mennek el többen szavazni, mert nem akarnak „sárosak lenni” a polgármester előtt. A magas választási részvétel nem a kampány eredménye, s nem is a nagyobb választási verseny következménye, hanem egyszerűen igazodás a helyi hatalom elvárásához. A falvakat különösen ott, ahol a járadékos réteg aránya az adózókat 40-60 százalékban eléri vagy meghaladja, nagy eséllyel erős helyi oligarchiák irányítják, mivel a helyi hatalomnak nincs alternatívája és folyamatos kontrollja. Nincs alternatívája, mert többek között nincs helyi intelligencia (csak

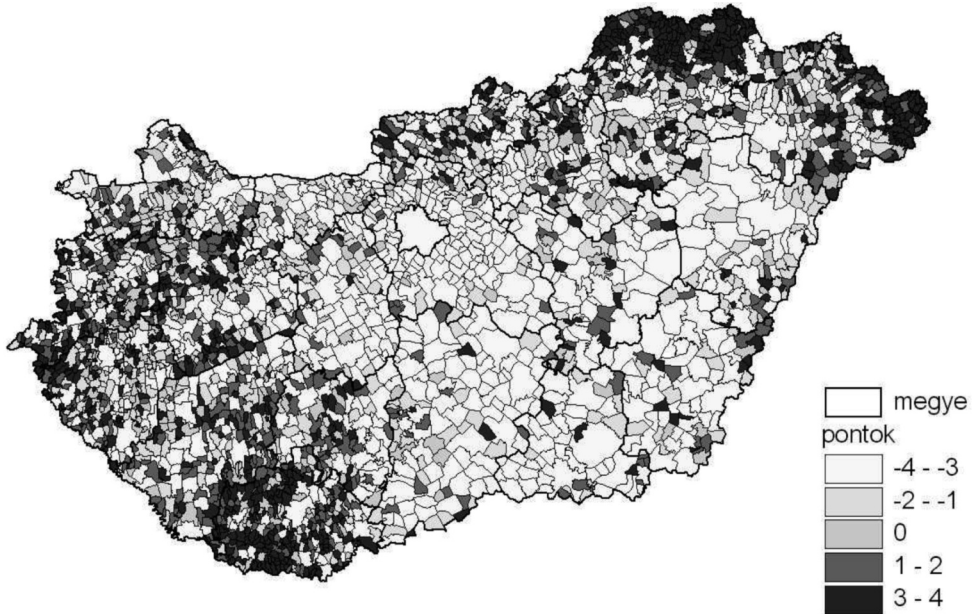
Részvételi arány az országgyűlési választásokon 1990–2006

Forrás: OVI adataiból számolta Bódi Mátyás

Részvételi arány az önkormányzati választásokon 1994–2006

Forrás: OVI adataiból számolta Bódi Máttyás

az elmúlt öt évben több mint félezer iskola szűnt meg és több száz óvoda. Tanítók ezrei szakadtak ki a helyi társadalmak szövetéből, de értelmiség-kivonás részének tekinthető a körzeti- és házi orvosok közügyekből való adminisztratív kizárása, eltiltása), ami a helyi hatalom alternatíváit megláttatná vagy megszervezné. **Nincs helyi társadalmi kontroll, mert nincs, aki ezt helyben életben tartaná, s nincs a helyi önkormányzatoknak középszintű (megyei – járási) feljebbvalója sem, amelyhez lenne apelláta, így legalább közjogilag korlátozhatná a helyi oligarchiákat.**

A demokrácia olyan mértékű deficitjét tapasztalhatjuk, amely korábbi korok függetelmi és alárendelt viszonyaira emlékeztetnek, **a demokrácia deficit a történelmi idők antidemokratikus hagyományait éleszti, illetve tartja fenn.** A történelem

itt, különösen az elszegényedett vidéki Magyarországon nem zárult le. A közeli és távoli múlt inkább, mint kedves emlék idéződik fel. Ebben a nosztalgiában sajátosan keveredik a csendőrség és ávo intézménye, s a falvak népe, amely immáron nem az állam elnyomó hatalmától, hanem annak hiányától szenved, csak hajtogatja: „Milyen szabadság ez? Akkor legalább rend volt.”

A törékeny legitimitáson nyugvó hatalom öröksége

Az 1990-es évek előtti politikai korszak alapvető legitimitási forrása a magánélet öröme és annak részleges autonómiájára épülő fogyasztás volt. A **Társadalomtudományi Intézet** a kora 80-as években, az akkor regnáló állampárt számára egy felmérést készített, amelyben arra keresték a

választ: a „dolgozók” lojálisak-e a szocializmushoz, s ha igen, akkor elsődlegesen miért hűek a rendszerhez. A kutatás eredményét azóta sem hozták nyilvánosságra – akkor nem volt vállalható, ma pedig talán sokakat nem érdekel. A kutatás kimutatta, hogy **az ország többsége a fogyasztás révén kötődik a politikai rendszerhez**, azaz egyszerű egzisztenciális kötődése van a szocialista államhoz. Tehát a weberi legitimitás csak egyik klasszikus elemét lehetett kimutatni.

A **tradicionális** patriotizmus legitimitása, amely azon elven alapul, hogy „mindig így volt”, nem működhetett, mert a rendszer lényegéből fakadt, „a múltat végképp eltörölni” ideológia. Az **indulati töltésű hit** legitimitása, amely újólág kinyilatkoztatott és példaszerű, nem lehetett, mert a szocializmusban hamar átlátható lett az egalitáriánus hit követők számára is, hogy „...vannak, akik egyenlőbbek”. Az **értékracionális hit** alapján fenntartott legitimitás, amelynek a legtisztább típusa a természetjog, nem lehetett, mert épp annak alapintézményeinek szétverését tűzte ki célul a szocialista rendet építeni akaró politika. A **legalitáson** nyugvó rend, amelyet a résztvevők (állampolgárok) legitimnek tekintenek annak alapján, hogy az érdekelték megegyeznek, vagy egyszerűen kényszer hatására azt elfogadják (Weber 1987: 63). A szocialista korszaknak a legalitáson nyugvó legitim rend érvényessége volt kimutatható, de ennek az alapja rendkívül törekeny volt.

A modern és úgynevezett stabil demokráciával rendelkező társadalmak, nemzetek tartósan nem létezhetnek **tradicionális kötöttségek, kötődések és értékracionális hit** nélkül, mivel hosszú távon ez tartja össze a közösségeket és a demokratikus államokat (Lipset 1995: 81).

Az egyén a közösség tagja ebből a hazából származik és táplálkozik. Mindannak, akinek van haza fogalma, annak kö-

tődése anyai (anyanyelv, szülőföld, anyaföld), a haza. Minden más kötöttség és kötődés nélkül csupán érdekkör, részvénytársaság, amelynek egyetlen legitimitása az osztalék és a haszon.

A rendszerváltás előtti kor a haza fogalmát kilúgozta az állampolgárok fejéből, a legitimitás először indulati töltésű (természetjog rendjét feldúló) hitre épülhetett (40' évek végéig), majd a politika az érvényességének alapját a kényszeren jelölte ki (62-es amnesztiáig). A 70-es évektől ez fokozatosan átcsúszik az érdekelték megegyezésén nyugvó legitim rend felé, amelynek centrumába a relatív jólét került. A haza fogalmi kereteinek tudatos szétverését a korábbi rend alapjait felszámolni igyekvő politika eredményezte. **A korábbi államrend értékelvű, hiten nyugvó legitim rendje az egyház, az iskola és a család életvilágára és intézményeire épült.** A szocialista rend nyíltan, később burkoltan a korábbi intézmények megszüntetésére, illetve „forradalmi” átváltoztatására, átlényegítésére tett kísérletet. A teljes sikeréhez nagyon jól tudta, hogy a munkáját „a klerikális és a reakciós” vidékkel kell kezdenie. A szocializmus a helyi tradicionális rend alapvető intézményeit iktatta ki a falvak, a kisvárosok életvilágából. A korábbi legitim államot megtestesítő jegyzőt, az egyházat képviselő papot és tiszteletest, a nevelést biztosító tanítót s végül a szabad individumot, a gazdát (kulákot). A korábbi hatalom legitimitását jelentő intézmények lebontása után a helyi közösségek szétesése és szétbontása következett be a 70-es évekre, amelynek betetőzése volt a tanácsok és a téeszék összevonása.

A szocializmus új társadalmat teremtett, amelynek akkor és később bár nem voltak vállalható gyökerei, de regnálása elég volt ahhoz, hogy az azt megelőző korhoz a rendszerváltók már nem tudtak visszatérni. **A szocialista rend, a koráb-**

bi államrend felbontója elbukott, de maga mögött hagyta fizikai létezésének lábnyomát: a széteső szocialista nagyvállalatokat, a panel negyedeket, a szétdúlt városmagokat (Miskolc), elfelejtett kisvárosokat (Balassagyarmat, Esztergom, Sátoraljaújhely, Abaújszántó) és az elnéptelenedett előregedett falvak százait. A fizikai tények önmagukban mindig könnyebben orvosolható elmei egy kornak. **A szocialista korszak káros hagyatéka ettől sokkal, de sokkal maradandóbb nyomot hagyott a társadalom mélyebb szövetében, annak lelki összetevőiben.**

Restauráció és kontinuitás

1990 után nem teremtődött olyan új rend, amely felmérte volna a korábbi politika társadalom romboló hatását, és kísérletet tett volna az utolsó legitim állam rendjének helyreállítására, mint ahogy ezt a posztkommunista államok sorra megtették körülöttünk. Sem a korábbi legitim rend (1948 előtti) alapjainak a visszaása nem sikerült (lásd az első kormány drámai bukását), sem az európai sodrásba való gyors beugrás nem hozott sikert az ország számára (lásd EU csatlakozás).

A két irány különösen nem kizáró vagyok – inkább antinómiái egymásnak, azaz ellenmondásban állhatnak egymással, de egymás mellett nem kizáró létezők. Példák erre Kelet-Közép Európa környező államai, amelyek jobban ráleltek történelmi alapjaikra és tudtak egy új környezet elvárásaihoz is alkalmazkodni. Ettől lehetnek sikeresebbek, mint mi.

A rendszerváltás után a szocialista államhatalmat felváltó új politikai rend nem kapott új társadalmat. A politikai elit sem cserélődött ki olyan intenzitással, hogy annak új értékrendszere áthatotta volna az ország mélyebb társadalmi rétegeit. Nem is volt sok ideje, hogy új értékekről bármi-

nemű diskurzust kezdjen el az új hatalom. A sikertelenséget elősegítette az akkori, többségében liberális és idegen kézben lévő sajtó is (megyei pártlapok eladása s a sohasem szabályozott, s ebből eredően kiegyensúlyozatlan média). Tulajdonképpen még az olyan állami univerzális szimbólumok terén sem volt átütő sikere a kormányzati kommunikációnak, mint a Szent Korona, az állam címere és az állami zászló használatának elfogadása. **A nemzeti és állami jelvények használatának rehabilitációjára tett leghalványabb kísérleteket is közröhej tárgyává tette az akkori ki-sebbségi média.**

A szimbolikus vereséget tartalmiak is követték. Az 1990 nyarán született önkormányzati törvényben csak azért nem lehetett visszahozni a megyei ispán intézményét, mert az „antidemokratikus intézmények restaurációját jelentette volna”, vélekedtek a liberálisok. Mialatt a megye lebontása révén a tejhatalommal felruházott helyi települési önkormányzatokkal szemben kiverték a hatalmi ellensúlyt képező egyetlen intézmény kezéből a tényleges hatalmat. Az új hatalom nem volt képes restaurálni **az államigazgatás** ezeréves szervezetében kiérlelt intézményeit, szokásait, jogrendszerét, az elbukott szocialista kor folytonossága viszont már a helyhatósági választások eredményében megerősödni látszott. Az első önkormányzati választás a korábbi rendszerben hivatalt betöltőket lényegében visszavezette a hatalomba. **Húsz év után is elmondhatjuk, hogy a polgármesterek ötöde-negyede lényegében ötödik ciklusát tölti ki a tízezer főnél nem népesebb önkormányzatok élén.**

Az erőtlen állam és igazgatás intézményesülését követte az egyházi fenntartású intézmények visszaadásának az elmismásolása. A 49-es törvénytelen és illegitim államosítás ellenére **az egyházak** nem kap-

ták vissza intézményeik töredékét sem 1990 után. Ott, ahol ez meg is történt, az akkori ellenzék és a közvéleményt formáló sajtó megszégyenítő kampánya mellett kellett ezt tenniük. A oktatási intézmények kétharmada volt egyházi kézben a kommunizmus előtt. A szocialista rendszer összeomlása után csak minden tizedik oktatási intézmény nyerhette vissza korábbi egyházi vagy rendi fenntartóját. Az egyházi, a rendi iskolák másik gondja a bizonytalan állami támogatás lett, amellyel az iskolák létezését törekedtek tudatosan ellehetetleníteni. A politikai ellenszél, a tudatosan fenntartott bizonytalanság ellenére az egyházi iskolák élnek és virulnak; rendszeresen minden évben túljelentkezés jellemzi őket, az országban rendkívül népszerű oktatási-nevelési intézményekké váltak. Az egyházakat a sajtó és a liberális politikai elit tudatosan igyekezett a templomok falain belül tartani. A hitéletet, mint ahogy az volt a késő kádári korban, az eltűrt, szűk magánéletbe akarták szorítani. **Az egyház nem került vissza a hatalom társadalmi legitimitását biztosító négyes fogatba** (jegyző, pap, tanító, gazda-család). Az erős állam helyébe gyenge közigazgatás és egoista önkormányzás lépett, az egyház szerepét pedig azzal próbálták fumigálni, hogy annak nincs demokratikus hagyománya és nem elég haladó. Ebből természetesen semmi sem volt igaz, mert a rendek évszázados demokráciák, a presbitériumok bázisdemokráciaként működő szervezetek voltak. A magyar katolikus és protestáns egyházak a világban lévő technikai és emberi újdonságokra mindig is nyitottak voltak, azoknak terjesztésében élenjártak (Kosáry 1983: 108).

Hogy a rendszerváltás, nem lett korszakváltás, annak harmadik oka a **család** intézményének, posztkommunista, paternalista szemléletének megmaradása. A család mint szociálisan támogatandó intéz-

mény, mint fogyasztó kör, mint könyveléstechnikai kiadási oldal maradt fenn csupán. **Nem számolt a családdal mint a társadalmi produktivitás alappillérelével.** A német autóipar alapja a család, mint gazdasági értelemben megrendelő. Az **Ingolstadti Egyetem** szociológia tanszéke a jelentős autógyárak részére folyamatosan kutatja a családok életminőségét és életformaváltását. Az osztrák gazdaságfejlesztés elemi egysége a család, mint termelő egység, a helyi gazdaság elemi egysége, amelyre épül a helyi idegenforgalmi ipar, a tejtermelés, az élelmiszertermelés stb. A horvátoknál sincs ez másképpen, a GDP 27%-át kitevő idegenforgalmi bevétel a családi alapon szervezett vendéglátó kapacitásokkal tudják elérni. A franciáknál közel harminc éve politikai irányultságtól függetlenül az adózás alapja a család.

A család mint gazdasági egység a magyar gazdaságpolitikát szervező politika számára nem alapvető fogalom, csak mint közkiadást növelő teher tudott definiálódni (egyszerű családi pótlék kérdéssé silányult a gyermek), nem pedig partnere és szövetségese az államnak. A család a gazdaság alapszövege, amelyre lehet építeni, amelyet ha erősítenek, akár többszörösét adja vissza mindannak, amit a nagyobb közösség számára megteremtett. Egy gyermek felneveléséhez a mai magyar állam húsz százalékos támogatást ad húsz éven át. Ezt lényegében az általános forgalmi adóval vissza is veszi, miközben egy adófizető állampolgár a jövedelmének több mint hetven százalékát az államnak befizeti, legalább negyven éven át.

A fordulat **az iskolák** terén sem következett be. A nevelés-oktatás intézménye, mint a társadalomszervező eszme alapintézménye nem rehabilitálódott. Ezen intézmény fontosságával még a bukott kor vezetői is tisztában voltak – igaz, más értéktöltéssel – de igyekeztek az iskolákat

magas színvonalon fenntartani és a tanulás becsületét erősíteni. A fordulat után, 1990-et követően az iskola mint a legitim rendet biztosító intézmény több szempontból is sérült: egyrészt fokozatosan elveszítette a társadalmi rend iránti lojalitást erősítő intézményi jellegét, s ezzel együtt megszűntek a kisgyermekkorban fontos mozgalmak és szerveződések is. Az iskola társadalmi mobilitást támogató intézmény jellegét szinte teljesen elveszítette (Gazsó 2008). Az iskolák, a tanulás már nem adja meg azt a hitet, amit **Móra Ferenc** korában még megélhettek a mai nagyszülők és annak a kornak a maradékán felnőtt mai szülők generációja. **A nevelés-oktatás fejkvóta és társulási normatíva kérdésévé silányult, amellyel történelmi mélységekbe építette le a liberális politika az iskolát, az iskolarendszerünk alapintézményének tekinthető óvodát és elemi oktatást.** Franciaországban, amelynek hasonlóan fragmentált önkormányzati rendszere van, mint hazánknak, a nevelés-oktatás alapintézményeit nem adta ki az állam a kezéből. A liberálisnak tartott Hollandia is visszaállamosította oktatási rendszerének bázisintézményeit. A finnek a függetlenségük első évtizedeiben a klebelsbergi nevelési-oktatási rendszert honosították meg. Mára a finn tanítók képzése csak egyetemeken történik és emellett a finn tanítói fizetés a finn (nem csekély) értelmiségi fizetés több mint másfélszeresére van beállítva. Az iskolák működését iskolaszékek segítik, amelyek a fenntartó helyi önkormányzatok mellett működnek, egyben a helyi politika legtekintélyesebb érdekképviselő szervezetei.

A hűszesztendő hatalom értékformálói, a politikai elit törzse (módusza) helyben és a nagypolitikában egyaránt a rendszerváltás előtti korhoz kötődött, abban szocializálódott. Nem váltott, nem tanult, különösen nem ismerte fel múltjának élte-

tő nedveit, ugyanakkor nem lett igazán modern sem.

A gazdasági hatalom kezében koncentráló tőke, amely a hazai privatizáció révén a korábbi párthatalmi szervilisekből nőtte ki magát, hamarosan holt vagyonná silányult. A tőke nem törődött a dolgozókkal, a nemzeti és a helyi piaccal. nem volt küldetése, csak egy érdekelte, a pillanatnyi nyereség és a gazdagodás. **Az új tőkésosztály nem válhatott mintaadó elitte. Polgári értékek, a belülről vezérelt értékrend nélkül ezt a kvázi uralkodó osztályt egyetlen dolog motiválta, a fogyasztás és az ezt biztosító hatalom fenntartása.** A pénzt szülő pénznek hamar lába kelt és nagy része adóparadicsomok bankszálláira került, anélkül, hogy itt a szülőföldjén egy munkahelyet teremtett, akár megtartott, vagy egy tőkeegységet befektetett volna. **Ez az önző és kontrollálatlan kvázi tőke pillanatok alatt másfélmillió munkahelyet vont ki a reálgazdaságból.**

A gazdasági elit erkölcsisége még rosszabb hatást gyakorolt a társadalomra, mint a gazdaságfelszámoló tevékenysége, mivel azt sugallta „lehetsz tehetséges és lehetsz szorgalmas, nem számít csak tartozz egy klikkhez”. A stendhali mottó különösen illik a rendszerváltó kor hangulatára. A fiatalok ezrei kerültek úgy a felnőtt korba, hogy azt látták, a szüleik rokkánásig dolgoznak, de divatos javakkal nem rendelkeznek, „sikertelenek és ostobák”, mialatt a társadalom szerencsés kevese jól él. Az új elit a társadalom fölött, a reálgazdasági folyamatoktól függetlenül, őrzővédő cégekkel körülbástyázott biztonságban, a jog korlátain kívül élt. A merton anomia minden kelléke együtt állt: a társadalom által elfogadott, divatos javak és célok nem voltak elérhetőek legitim eszközökkel; azaz a törvényes tőkeköcskázattal, a türelmes megtakarítással, a teremtő alkotással és a reprodukív munká-

val. A társadalmi ellehetetlenülés tömegessé vált különösen a perifériákon, a kis erőtlen önkormányzatok életvilágában, a zárványtársadalmakban, ahonnan nem volt kiút a tanulással és a szorgalommal, mert minden lehetőséget, támogató erőt elszívott a korrump politikai elit és környezetét fölélló parazita gazdaság. Az átmeneti korszak végén az állam soha nem látott módon elgyengül, a rendszerváltás nyerteseit kiszolgáló kisebbségi értelmiség kórusban zenghette a kisállam, a gyenge állam himnuszát. A dalnak a végét a történelem pecsétjeinek feltörése hozta.

A befejezett múlt

A korszakváltásokat többnyire a korszakváltást átélők élik meg a legkevésbé tudatosan. A volt korszak egyszerűen letűnik, az új pedig elindul. **Erdei Ferenc** a két háború közötti magyar társadalmat bemutató művében kettőstársadalomról beszél, amelyben egy polgári és egy úri világ kettőse épült párhuzamosan (Erdei 1980: 291–347). A **kettős társadalom** a rendszerváltás előtt is létezett. Egy pártállami nagyúri szocialista és egy gebinpolgárosodó világ jelentette a társadalom két csúcsát s annak talapzatában a lojális tisztviselők és a második gazdaságban serénykedők húzódtak meg (Szelényi 1990: 80).

A kettőstársadalom a mai napig tovább élt, csak az egyik oldala takarásban maradt. Látványos utat futott be a szocialista kor nagyúri hagyatékán felnövő új privatizáló és komprádor menedzser értelmiség, amely hamar az új tőkésosztályt alakító törzsszévé vált a 90' évek első felében. Az Erdei által feltárt paraszt- és kisvárosi polgári osztály értékei azonban nem tűntek el nyomtalanul. Megmaradt a kisvárosi értelmiség patriotizmusát tovább örökítő, többségében értelmiségi származású új kis- és középvállalkozó polgári osztályban, a csa-

ládi értéket megőrző miliók tízezreiben, az új művelődési és oktatási mozgalmakat felvállaló kevesekben (Kolping szövetség, népfőiskolai mozgalom, új gazdaszervezetek). Iskolák tucatjai épültek és épülnek fel adakozásból és társadalmi akaratból. Templomok emelkednek ott, ahol korábban sosem. A falvakban is a hit és a remény apró magjai hulltak a földbe, ott, ahol a helyi autoritás nem önző céljaira használta az önkormányzatiságot, hanem képes volt megújítani a helyi közösségét, az iskoláját, segítette a hitélet fellendülését.

Németh László A minőség forradalmában az ország alapkérdéseinek megoldását nem materiális, hanem lelki és tudati kérdésként közelítette. A megoldás kulcsát a mindenkor jelenhelyzetben látta. A mai Magyarország léte és jövője sem a kellésben keresendő, hanem a levésben rejlik, de szükség van az igazi belső tartalom megmutatására. Ennek alapja az erős államigazgatás, amely tényleg kontrollál és felügyel, képes megfékezni a helyi oligarchiákat és korlátozni a politikában is elterjedt korrupciót. Szükség van nevelésre, amelynek alapja az önálló egzisztenciára épülő család, a társadalmi színtere az iskola. Szükség van a szolgáló egyházak társadalomformáló aktív jelenlétére és társadalomkritikájára, a széles és erős helyi gazdaságokra, melyek képesek munkát és szolgáltatást, árut termelni és létrehozni, s amelyek egyben a helyi társadalmak vonatkoztatási rendszerének mintái, példái is.

Az ország peremén azon keveseknek kell segítséget adni, akik az emberek tucatjait képesek bevonni a társadalom gazdasági és társadalmi nedvkeringésébe. Egy községben kettő, egy tájhazában van két tucat család, amely képes erre, s van még hitele. A közéleti ember az egyéni erőfeszítések során mutatja meg magát, s ha ebben sikeres, méltán számíthat a közbizalmára. A közösségek az egyéni erőfe-

szítések mellett arra a hitre épülhetnek tovább, amelynek méltán van szélesebb legitimitása az egész közösség előtt. Az országban léteznek ezek a hiteles emberek, csak gyakran nem tudnak egymásról. A politika dolga, hogy összefűzze őket, megsokszorozza a bennük rejlő erőt.

**A tanulás és munka hitelét csak úgy lehet megadni, ha helyben tudják megta-
pasztalni az egyéni erőfeszítés eredményét s a közösség támogató szolidaritás-
sát.** Egy új mozgalomra van szükség, amely a vidéki Magyarországot képes az ország egészébe integrálni: iskolákat terem, művelődést szervez, gazdaképzést bonyolít. **Szükség van egy új politikára, amely képes az utolsó legitim rend alapjait visszafejteni, és arra bátran építi fel szociális gazdaságát, amely nem maradék elven eloszt, hanem szervez és termeltet, s annak a szellemi és jogi kereteit is biztosítja.** „Adjátok vissza az embereknek a tájhozát, tudatosítsátok a körülmények és a munka, a lélek és a láthatárral kiöltet világ kapcsolatait. A haza így tapinthatóbb és szerethetőbb lesz. A nemzet életének melegező-tüzeit a tájhozák közepén kell gyűjtani. A kis egység, amelyet még ismerünk s amelyben minket is ismernek, több embert enged be a nemzeti életbe, s milliókhoz közelebb fekvő kultúrköröket teremt. **A görög polisz közösség-teremtő piacaira van szükség.**”⁵

Irodalom

- Arisztotelész [1984]:** Politika. Gondolat Kiadó, Budapest.
- Bódi Ferenc [2005]:** A falusi önkormányzatok demokrácia deficitje. A Falu XX. évf. (Ősz)
- Bódi Ferenc [2006]:** A falusi önkormányzatok újraéledése és demokráciadeficitje In: (szerk. Bóhm Antal) A helyi hatalom és ön-

kormányzati választások Magyarországon (1990–2002). MTA PTI, Budapest.

- Bódi Ferenc [2009]:** A komplex-válság hatása a vidéki társadalomra. A Falu, XXIV. sz. (Ősz), 11–22.o.
- Borg, Sami [1995]:** Electoral Participation. In: (ed. Deth, W. Jan and Scarbrough, Elinor) The Impact of Values. Oxford University Press.
- Erdei Ferenc [1980]:** A magyar társadalom a két háború között I–II. In: A magyar társadalomról, Akadémiai Kiadó, Budapest.
- Gaszó Ferenc [2008]:** Közoktatás a zárványtársadalomban. In: (szerk. Bódi Ferenc) Helyi szociális ellátórendszer. MTA PTI, Budapest.
- Németh László [1992]:** A minőség forradalma – Kisebbségben, Püski, Budapest,
- Milbrath, L. W. [1968]:** The Nature of Political Beliefs and the Relationship of the Individual to the Government. American Behavioral Scientist 12: 28–36.
- Milbrath, L. W. [1981]:** Political Participation. In: The Handbook of Political Behavior, iv, (ed. S. L. Long. New York, Plenum.
- Kosáry Domokos [1983]:** Művelődés a XVIII. századi Magyarországon. Akadémia Kiadó, Budapest.
- Lipset, Seymour Martin [1995]:** Homo politicus. Osiris Kiadó, Budapest.
- Powell, G. B. [1986]:** American Voting Turnout in Comaparative Perspective. American Political Science Rewiew 80: 17–44.
- Rorh, Richard [2001]:** A férfi útja. Ursus Libris, Budapest.
- Szelényi Iván [1990]:** Új osztály, állam, politika. Európa Könyvkiadó, Budapest.
- Szokolay Katalin – Tállas Péter [2002]:** Lengyelország. In:(szerk. Kardos József – Simándi Irén) Európai politikai rendszerek. Osiris Kiadó, Budapest,
- Verba, S., Nie, N. H., and Kim, J.-O. [1978]:** Participation and Political Equality. Cambridge, Cembridge University Press.
- Weber, Max [1987]:** Gazdaság és társadalom, A megértő szociológia alapvonalai. Közgazdasági és Jogi Könyvkiadó, Budapest.

⁵ Németh László [1992]: Nemzeti radikalizmus. In: A minőség forradalma, Püski.

A kő marad...

„Olyanok, akik egyszerre tartoznának a felső és alsóbb osztályokba akár műveltségük, akár tehetségük vagy vagyonuk folytán, Magyarországon igen kevesen vannak. A polgárság csaknem teljes egészében hiányzik még, az érdekek közelítése ez által nagyon megnehezül. Hiányzik a középvezető. Az alsóbb néprétegek tetteje és szorgalma nem érvényesül. A műveltség és a tehetség hatalma nem tör át ezen a távolságon. Mindegyik egyedül magára van utalva. Hiányzik egymás kölcsönös támogatása.

Ahol a középosztály hiányzik, ott lehetnek egyének, de nincs osztály, amelyik a munkát és hatalmat egyaránt gyakorolja. Csupán a hatalom, legyen az szellemi vagy anyagi tőke, jogot biztosít a henyélésre. A munka nem a törekvés kifejezője, hanem a szegénység és kiszolgáltatottságé”. (H Ditz)